

РОЗДІЛ VI. РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94(4):323.2

РОСІЙСЬКА ВІЙСЬКОВА ПОТУГА ЯК ІСТОРИЧНИЙ ФАКТОР СИЛОВОГО ТИСКУ НА УКРАЇНУ

Рецензія на монографію А. Ю. Скрипника «Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792–1865 рр.)». – Кам'янець-Подільський: Видавець ФОП Зволейко Д. Г., 2016. – 612 с.

Кабачинський М. І.

У рецензії здійснено огляд монографії подільського історика А. Ю. Скрипника «Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792–1865 рр.)».

Мета цієї праці – з'ясування ступеня впливу російської військової присутності на Правобережній Україні в якості державного інституту Російської імперії як інструмента насадження імперських реалій в політичному, економічному і суспільному житті регіону.

Автор здійснив детальний огляд вітчизняної і зарубіжної історіографії, опрацював потужну джерельну та фактографічну базу. Він проаналізував процес розташування російського війська та його підрозділів на Правобережжі; розглянув проблеми розбудови військової інфраструктури, діяльності мілітарної системи логістики і вплив цих процесів на економічні та соціальні трансформації; дослідив, як використовувались армійські частини в якості репресивного інструменту придушення соціальних, економічних та політичних виступів тощо.

Врешті, автор дійшов висновку, що армія Російської імперії стояла на сторожі влади, колоніальної за змістом і направленої на експлуатацію людських, виробничих і природних ресурсів, а функціонування апарату військово-адміністративного управління виходило за рамки традиційного уявлення про армійські структури, адже впливало на соціально-економічні процеси і мало безпосередні суспільно-політичні прояви.

Ключові слова: *Правобережна Україна, Російська імперія, армія, військово-адміністративне управління, мілітарна система, репресії.*

РОССИЙСКАЯ АРМИЯ КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ФАКТОР СИЛОВОГО ДАВЛЕНИЯ НА УКРАИНУ

Рецензия на монографию А. Ю. Скрипника «Российский военный фактор в общественно-политическом и экономическом развитии Правобережной Украины (1792–1865 гг.)». – Каменец-Подольский: Издатель ФООП Зволейко Д. Г., 2016. – 612 с.

Кабачинский Н. И.

В рецензии осуществлен обзор монографии подольского историка А. Ю. Скрипника «Российский военный фактор в общественно-политическом и экономическом развитии Правобережной Украины (1792–1865 гг.)».

Цель этого труда – выяснение степени влияния российского военного присутствия на Правобережной Украине в качестве государственного института Российской империи как инструмента насаждения имперских реалий в политической, экономической и общественной жизни региона.

Автор осуществил подробный осмотр отечественной и зарубежной историографии, обработал значительное количество источников, широкую фактографическую базу. Он проанализировал процесс расположения российских войск и его частей на Правобережной Украине; рассмотрел проблемы создания военной инфраструктуры, деятельности военной системы логистики и влияние этих процессов на экономические и социальные трансформации; исследовал как использовались армейские части в качестве репрессивного инструмента подавления социальных, экономических и политических выступлений.

В конечном итоге, автор пришел к выводу, что армия Российской империи стояла на страже власти, колониальной по содержанию и направленной на эксплуатацию человеческих, производственных и природных ресурсов, а функционирование аппарата военно-административного управления выходило за рамки традиционного представления об армейских структурах, так как влияло на социально-экономические процессы и имело непосредственные общественно-политические проявления.

Ключевые слова: *Правобережная Украина, Российская империя, армия, военно-административное управление, военная система, репрессии.*

THE RUSSIAN ARMY AS A HISTORICAL FACTOR OF MILITARY PRESSURE ON UKRAINE

Review of the monograph by A. Skrypnyk «The Russian Military Fctor in the Social, Political, and Economic Development of Right-Bank Ukraine (1792–1865)». – Kamianets-Podilskiy : Publisher FOP Zwoleyko D. G., 2016. – 612 p.

Kabachynskiy M. I.

The review considers the monograph by a Podillya historian A. Skrypnyk «The Russian Military Factor in the Social, Political, and Economic Development of Right-Bank Ukraine (1792–1865)».

The aim of this work is to evaluate the influence of the Russian military presence in Right-Bank Ukraine as a tool of the Russian Empire state institution to implement Imperial realities in the political, economic and social life of the region.

The author has thoroughly studied the national and foreign historiography, analyzed a considerable source and factography base. He reviewed the location of the Russian army and its units in Right-Bank Ukraine; revealed the issues of military infrastructure development, military logistics system and impact of these processes on economic and social transformation; explored the functioning of the army as a tool to suppress social, economic, and political upheavals and the like.

Finally, the author came to the conclusion that the Russian Imperial army stood guard of the authority, colonial in its essence and aimed to exploit the human, industrial, and natural resources. He proved that the military administration functioning went beyond the traditional understanding of the army structure, influencing the social and economic processes, and manifesting itself in social and political aspects.

Key words: *Right-Bank Ukraine, Russian Empire, army, military administration, military system, repression.*

Сучасна військово-політична ситуація в котрій перебуває Україна та й увесь світ, ще раз підтверджує незаперечну істину – у збройному протистоянні переважає той, хто має більш досконалу армію. На жаль політичне і військове керівництво незалежної України вкотре проігнорувало уроки історії й в основу процесу створення власного війська заклало помилкові політичні рішення стосовно без'ядерного і позаблокового статусу держави – таким чином одне з найпотужніших угруповань військ у Європі, яке українці успадкували від СРСР, було фактично знищене – скорочене, розвалене, роззброєне. Сьогодні особливо тривожить

ще й те, що сучасні уроки протистояння російській агресії не приводять до радикального покращення ситуації. Навпаки, ті хто вчора розвалив українське військо, а інші силові структури використовував для свого збагачення, прагнуть завуалювати свою провину придумавши якийсь новий надзвичайний вид «гібридної війни», в якій ніби-то основну роль відіграє пропаганда, а не військо. Хоча можливо київські політики і генерали аналізуючи доповіді й звіти з районів бойових дій у своїх затишних кабінетах і справді бачать картину саме такою – в Криму, біля Іловайська і Дебальцевого російські солдати ходили з радіо та гучномовцями, а не з найновішим озброєнням, стріляючи з мінометів, гармат, танків і «градів».

А розрада в тому, що таких «оптимістичних» аналітиків у нас небагато, а серед тих хто об'єктивно й реально сприймає дійсність та історію – Анатолій Скрипник, автор чудової монографії «Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792–1865 рр.)», виданої в Кам'янці-Подільському. Більше того, на відміну від переважної більшості істориків він у роботі розглянув російську окупаційну армію не тільки як військову потугу, але й проаналізував її впливи на суспільно-політичний та економічний розвиток Правобережної України протягом зазначеного періоду.

Книга складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (1685 найменувань), додатків та іменного покажчика. А ще – надзвичайно змістовної передмови, яку написав науковий редактор член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту історії України НАН України Олександр Реєнт.

Вартий уваги вже сам вступ, який містить теоретико-методологічні та понятійні положення, котрі є цілком необхідними, адже в досліджуваній період відбувалась значна кількість неоднозначних заходів спрямованих на залучення Правобережної України до системи російської державності. Конкретизує автор і ту роль, котра відводилась у цьому процесі царській армії: «Висунута на передові рубежі імперської експансії, вона була знаряддям придбання нових територій, інструментом поневолення та подальшого зросійщення народів,

що їх населяли... Відтак військовослужбовці виступали у ролі колонізаторів, адміністраторів, арбітрів, носіїв нової культури і моралі» (с. 10).

Має цілковиту рацію А. Скрипник і у тому, що «Системне вивчення місця і ролі армії, її стосунків з місцевою спільнотою і представниками державних органів влади протягом тривалого періоду дозволить істотно розширити розуміння тих складних соціально-економічних процесів, які тривали на теренах Правобережної України з кінця XVIII до середини XIX ст.» (с. 10).

І ще потрібно відзначити надзвичайно вдало визначені хронологічні межі (обґрунтування яким автор дає теж у вступі) – 1792–1865 роки, від часу приєднання до Росії і введення окупаційних військ на територію краю, до комплексного реформування військового механізму імперії, що докорінно змінило його сутність (с. 12).

У першому розділі «Історіографія, джерела та методологія дослідження» А. Скрипник подав детальний і досить критичний огляд вітчизняної і зарубіжної історіографії проблеми російської військової присутності у Правобережній Україні. Охарактеризував потужну джерельну та фактографічну основу, що базується переважно на архівних документах і матеріалах двох центральних державних архівів Російської Федерації, Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, чотирьох державних архівів областей Правобережної України, Державного архіву м. Києва та Кам'янець-Подільського міського державного архіву. До реалізації дослідження залучено значну кількість документальних збірників, епістолярну і мемуарну літературу, офіційні друковані джерела тощо. Підрозділ 1.3 присвячено характеристиці методологічних засад дослідження.

Другий розділ праці має назву «Російська армія на Правобережжі у 1792–1865 роках». У ньому аналізується процес поетапного розташування на Київщині, Поділлі й Волині полків та інших підрозділів російського війська, його стратегічне розгортання і тактичне розташування, поставлені перед ними завдання і виконання основних функцій. Серед значної кількості різноманітних чинників котрі впливали на перебування та дії

імперської армії на Правобережжі, автор виділяє три головних: політичний, адміністративний і військовий (с. 138–141).

«Державні органи управління у виконанні політичних завдань військового будівництва» – це третій розділ монографії. У ньому широко розкрито взаємозв'язок діяльності органів російської влади на місцях і дислокованих у регіоні численних військових формувань щодо розв'язання політичних завдань військового будівництва. Аналізується проблема створення апарату військово-адміністративного управління губернського рівня, мілітарні функції та кадрова політика повітових органів влади тощо. Як стверджує сам А. Скрипник: «Одним з завдань наукової розвідки стало дослідження причин конфліктів, становлення, розбудови і функціонування складного механізму взаємодії основоположних господарських і військових суб'єктів діяльності з виконання тактичних завдань імперського державотворення у краї» (с. 222).

Завдання, які автор вирішував у четвертому розділі «Вплив дислокації російської армії на економічні та соціальні трансформації на Правобережній Україні», стосуються проблем розбудови військової інфраструктури, становлення та діяльності мілітарної системи логістики тощо, а також висвітлення впливу цих процесів на економічні та соціальні трансформації у південно-західній країні імперії. Досить пізнавальним є підрозділ 4.3 в якому досліджується питання утворення російського військового прошарку в соціальній структурі Правобережної України в першій половині XIX ст.

Заключний, п'ятий розділ «Мілітарна девіація та її вплив на населення регіону» містить матеріали, які можливо найбільше зацікавлять читача, адже вони зачіпають питання котрі рідко попадають в офіційні публікації, а частіше втаємничуються за грифом «секретно»: використання армійських частин в якості репресивного інструменту придушення соціальних, економічних та політичних виступів; скоєння військовослужбовцями кримінальних злочинів; дезертирство солдат та їхня поведінка в соціальному середовищі Правобережжя. Ці явища постійно супроводжували колоніальну армію, що підтверджує автор цитатою з праці А. Левшина «Уривки з листів про малоросію» (1816 р.): «Я мушу сказати про ненависть українців до

великоросіян... Ти легко можеш тут в тому переконатися, бо часто почувеш, як вони говорять: «Добрий чоловік – але москаль». Матері лякають своїх дітей словами «москаль» (с. 388–389).

Підсумкові висновки монографії (с. 472–484) цілком відображають та узагальнюють результати проведеної науково-пошукової та аналітичної роботи. Застосування комплексного підходу до вивчення напрямів, форм і методів впливу російських військових інституцій як важливого елементу втілення політики самодержавства на Правобережній Україні, її інтеграції у загальноімперський простір дозволило довести, що регулярна армія Російської імперії стояла на Правобережній Україні на сторожі влади, колоніальної за змістом і направленої на експлуатацію людських, виробничих і природних ресурсів, а функціонування апарату військово-адміністративного управління виходило за рамки традиційного уявлення про армійські структури, адже впливало на соціально-економічні процеси і мало безпосередні суспільно-політичні прояви.

Слушним доповненням і формою підтвердження основних авторських тверджень та узагальнень стали 10 репрезентативних додатків та карт, які автор також розмістив у монографії.

Звичайно ж, таке об'ємне і ґрунтовне дослідження не може не викликати певних запитань у читача, прагнення підтримати автора порадами і зробити певні зауваження. Так, зовсім не зайвою у першому розділі була б авторська періодизація вивчення і розкриття проблеми в національній історіографії. При характеристиці української та зарубіжної літератури слід посилити акцент на внесок вітчизняних істориків у висвітлення теми, а також на відмінності у підходах до відтворення історичного минулого через призму впливу військового чинника на різні сфери суспільного життя Правобережжя. А щодо опису використаної джерельної бази, то необхідно більш чітко показати інформаційну наповненість залучених у роботу архівних справ, і підкреслити, яка з них доля вперше введена дослідником до наукового обігу, адже це дуже важливо для визначення наукової новизни роботи.

На жаль, автор дещо зловживає фактичним матеріалом про перманентні переміщення російських армій і їхніх окремих підрозділів, розквартирування тощо, у той же час забуваючи,

що метою його дослідження є вивчення і з'ясування впливу російської військової присутності, тобто аналіз того, як це впливало на суспільні настрої і самопочуття населення регіону, позначалося на їхньому господарському становищі. Також монографія значно б виграла, якби автор більше уваги приділив розкриттю мотивів та виявленню генезису проявів ненависті і жорстокості російських військових до українців, а у дослідженні майже відсутні аналітико-синтетичне відтворення обставин і глибинне осягнення психології, внутрішніх побудників і механізму такої поведінки завойовників.

Однак, зауважене суттєво не впливає на позитивні результати цієї значної роботи, яку провів А. Скрипник, не заперечує наукового значення монографії, в якій цілком вичерпно, аргументовано і цікаво висвітлено значне коло питань, пов'язаних з проблемою впливу російського військового чинника на суспільно-політичний та економічний розвиток Правобережної України в 1792–1865 роках. Загалом рецензована монографія є вагомим надбанням вітчизняної історіографії та стане у нагоді для широких дослідницьких кіл, усіх, хто цікавиться історичним минулим України.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Кабачинський Микола Ілліч, доктор історичних наук, професор
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький,
e-mail: skranat@i.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Кабачинский Николай Ильич, доктор исторических наук, профессор,
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины
имени Богдана Хмельницкого
г. Хмельницкий
e-mail: skranat@i.ua

DATA ON AUTHOR

Kabachynskiy Mykola I., Doctor of Historical Sciences, professor
National Bohdan Khmelnytskyi Academy of Border Guard of Ukraine
Khmelnytskyi
e-mail: skranat@i.ua